

Солун 1925
чылдын
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫНЫ

№ 46 (15266) ♦ 1994 чылдын март 15, вторник

Солунга ат салган шагы 21.40. Салар өртөө 50 рубль.

Тыва Республиканың Чазаанда

ДЕТКИМЧЕГЕ ДАЯНЫР, ЧӨПТҮГ АЖЫГЛААР

Тыва Республиканың Чазааның ээлегичи хуралы март 11-де болуп эрткинин дыйнаткан болгай бис.

Тыва Республиканың Президентиниң Ш. Д. Ооржак Москва чоранынын түннелеринин дугайында дыналыгы аана кылган. Федералдык Хуралга, Федерация Чөвүлелинин база Россия Федерациязынын Чазанын калбак хуралына кирешкеннин орта каныгы чугула айтырларын чугаалашканын, хүлээп алган шийтирлеринин дугайында Чазак кижинининге таныштырган. Агар секторун чугула көрүп аана деткимче, дуза көргүзүренин Федералдык Хурал болгаш Чазау улуг кичээлгеин салып турарын ол дынаткан. Бичангаш бирги эгелдеге бо чылдын март айнын төвчүзүнге чедир күбүзе көдээ ажил-агыйн чугулаагы төлөө өрзин үзе санажыр хемчеглерин аларын шийтирлээ. Ийне, көдээ ажил-агый бугураагыне чээли бээр. Ол чакыны шалын төлөөнине чарыдаас, ону чүге чакыны хону ажалдарын чорудар техника, дериг оордалар, үренингер, кичи-вар-чаар материалдар салып аларына чарыдаасы көндүгөн. Чээлиге бээр акаша-көөкөк бистин республикада чедил келген, ону ажил-агыйларга үлөөр хемчеглер аларын эгелээнин ол дынаткан. Россия Федерациязынын Федерация Чөвүлелиниң Даргазы В. Ф. Шумейкога болгаш Күрүне Думанын Даргазы И. П. Рыбинге Президент дугайында чарыктарын үндүргенин РФ-тин Президентининге чугулап берген. Чарыктарда чамдык чедир кылдырмаан чүдөр барын ол эскерип, орта хамаарыштыр чамдык болгаларын илетерген. Борис Николаевич Тыванын ажилы чонунуң амыл-дыралыга, ажил-агыйн хамарааштыр сонургаан айтырларын база салган. Бичангы Тыванын социал-экономика хөгжүлүзүн дүргелер дугайында ол салгыны чарыктарынын талазы-биле чугааны кылдып, ол чарыктарын күштүг болдуруп киреринге хамаарышкан айтырларын тургускан. Ол документиерин өөренип, сайгав көрүп ол дарга чугаалаан. Республика бюджетинин дугайында чугаа база болган. Россия Федерациязынын составына Тыва Республиканын каттышканын 50 чылдын байырагына кижирине биле В. Ф. Шумейко, И. П. Рыбинниң Ш. Д. Ооржак чалаан, чалаганы олар хүлээп алганын.

Россия Федерациязынын Президентиниң Б. Н. Ельцин биле Ш. Д. Ооржак учурашкан. Тыва Республиканың Президентиниң Москвага чөптүг тургаш, Россия Федерациязынын дыка хей ямыларынга, комитеттеринге барып, олардын үлдүткүчүлүгүн укуражып, республиканын социал-экономиказын хөгжүдериңе эргежок чугула айтырларын шийтирлээнин Чазау хуралына ол чугаалаан. Нитизи-биле алырга Россияда берге-даа болза, Россиянын Президентиниң үлдүткүчүлүгүн Тыванын үлгүн турар, болдунар-ла дузанын, деткимчени көргүзүрени азаан, ону күвүсени турарын Ш. Д. Ооржак чугаалаан. Ол биче эвес деткимче ланып алгаш, берген акаша-көөкөк чөптүг ажилга чарыдаа, эки ажилда, толгай хемчеглерин аларын ол чугулаа көргөн. Оон үчүн Тыванын Соңгу чүккө дендеринин айтырын чугаалажып шийтирлел турарын Президент дынаткан. Тыва Республиканың Чазанын калбак хуралын өртүрүл дугайында айтырларын хуралга чугаалашкан. Бо хуралда белеткээр комиссияларын тургускан. Президент В. Н. Ельцинниң Федералдык Хуралга кылган Угуулаанын талазы-биле чугааны бо хуралга кылдыр. Бичангаш ону эки сайгыр чугаалажып, чөптүгүне эгерде чүңү кылдыны баш бонувгаар үлгүрүп, Ш. Д. Ооржак РФ-тин Президентиниң Угуулаанын деткин турарын айтыркан, оон кол чүккээ Россиянын күвүсенин бажыларын дээрине айтыркан.

Чазау хуралына күрүне үжүр-дузалык өске-лаа айтырларын чугаалашкан, доктары хуралга чугулап алган. Таан-оол ХЕРТЕК.

Б. Н. Ельцини Тывага аалдан келирин Ш. Д. Ооржак чалаан, ол чалаганы Борис Николаевич хүлээп алган. Бо чылдын июнь азы июль айда Тывага келер кылдыр баштайгы дүгүрүлгү чедип алдынган.

Тыва Республиканың Президентиниң Москвага чөптүг тургаш, Россия Федерациязынын дыка хей ямыларынга, комитеттеринге барып, олардын үлдүткүчүлүгүн укуражып, республиканын социал-экономиказын хөгжүдериңе эргежок чугула айтырларын шийтирлээнин Чазау хуралына ол чугаалаан. Нитизи-биле алырга Россияда берге-даа болза, Россиянын Президентиниң үлдүткүчүлүгүн Тыванын үлгүн турар, болдунар-ла дузанын, деткимчени көргүзүрени азаан, ону күвүсени турарын Ш. Д. Ооржак чугаалаан. Ол биче эвес деткимче ланып алгаш, берген акаша-көөкөк чөптүг ажилга чарыдаа, эки ажилда, толгай хемчеглерин аларын ол чугулаа көргөн.

Оон үчүн Тыванын Соңгу чүккө дендеринин айтырын чугаалажып шийтирлел турарын Президент дынаткан. Тыва Республиканың Чазанын калбак хуралын өртүрүл дугайында айтырларын хуралга чугаалашкан. Бо хуралда белеткээр комиссияларын тургускан. Президент В. Н. Ельцинниң Федералдык Хуралга кылган Угуулаанын талазы-биле чугааны бо хуралга кылдыр. Бичангаш ону эки сайгыр чугаалажып, чөптүгүне эгерде чүңү кылдыны баш бонувгаар үлгүрүп, Ш. Д. Ооржак РФ-тин Президентиниң Угуулаанын деткин турарын айтыркан, оон кол чүккээ Россиянын күвүсенин бажыларын дээрине айтыркан.

Чазау хуралына күрүне үжүр-дузалык өске-лаа айтырларын чугаалашкан, доктары хуралга чугулап алган. Таан-оол ХЕРТЕК.

Тыва Республиканың хүндүлүг аттарын А. Ш. Иргитке, К. Ч. Монгушка, Е. С. Оюнга, Т. Г. Юшковага, Н. Л. Кунчүнге, А. В. Коневакка, В. Г. Дикарекке, М. М. Огневага тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИНИН ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың хүндүлүг аттарын тыпсыр болаа: «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты: Александр Шоюнович Иргитке — «Кызыл тудуг» эргелелинн бызачы-бетонщик, Ким-оол Часыдаков Монгушка — «Херел» кооперативниң даргазы, Екатерина Саган-ооловна Оюнга — № 48 тудуг эргелелинн мал-шеверлекчин. Тамара Григорьевна Юшковага — Тыва Республиканың Чазаанын чанында каштал тудуг эргелелинн башкарыкчы инженер, Элегес-Аксада школа тудуун чедишкенин доозарына хууда куш-ажылчы салгышкыны Дээр; Николай Луджулович Кунчүнге — Тыва Республиканың Топ күрүне архивинин, архографы, архив албан черлеринин системанын ачы-хавыялары болгаш хей чылдарда үр-түннелдир ажилдааны дээр.

«Тыва Республиканың өөрдигезинин алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты: Александр Васильевич Коневакка — Кызыл хоорайны № 15 школазынн директору, өөрдиге талазы-биле ачы-хавыялары болгаш хей чылдарда үр-түннелдир ажилдааны дээр. «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйнн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты: Виктор Григорьевич Дикарекке — «Тывабурвод» деп ажык хевириниң акционерлиг ниитилелинн кол инженери, Мария Михайловна Огневага — Кызыл кожуунда үрениннн күрүне инспекциязынын начальниги, Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйнн ачы-хавыялары болгаш хей чылдарда үр-түннелдир ажилдааны дээр.

Тыва Республиканың Президентиниң Ш. ООРЖАК. 1994 чылдын март 10. № 140. Кызыл хоорай.

Республиканың Президентиниң Тыва Хүндүлүг бижии-биле А. Х. Алдын-оолду, И. И. Коржту, В. Д. Маадырны, А. Н. Иванованы, А. Д. Чадамбаны шаннаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИНИН ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Президентиниң Хүндүлүг бижии-биле шаңнаар болаа: Алла Комухускена Алдыноолду — республиканын психология-метелге-педагогика консултантызынын келдирилешкин эдер башкызы, анык салгалдары херекке болгаш кижилер өөрдик чедишкенин дээр; Иван Иванович Коржту — Тыванын геология-инженерлик экспедициязынн геологу, республика геология-инженерлик ажилдарын хөгжүдериңе хей чылдарда үр-түннелдир ажилдааны дээр; Валентина Дуванова Маадырны — «Эне сөзү» солунун чугаа килдинин эргелекчин.

массалык информация чепсектеринге хей чылдарда үр-түннелдир ажилдааны дээр; Александр Николаевич Ивановту — Танды кожуун чарыгазынн ИХК-нин экспертиза-криминалистика лабораториязынн улуг эксперти; Алексей Доржуевич Чадамбаны — Кызылдын иштиги херектер эргелелинн эксперти, албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күвүсенин келгени болгаш бедик мергежилдиг болганы дээр. Тыва Республиканың Президентиниң Ш. ООРЖАК. 1994 чылдын март 10. № 139. Кызыл хоорай.

Кара-Хаактан медээлер

Тус черини суму чыгарга аана культураны болгаш спортту хөгжүдөр сорулга-биле ачы-дуза марафонун эрткин неделяга организатп эрттирген. Сүрүнүч Күлтура бажыныга болуп эртак ол марафонга чурта-тачкылардан аылда малчынар, араатар элээн идея-кейге киришкен.

Марафонун түннелде анал киришкенер 2 инекти, 1 молдуларын, 4 хаванын, 24 баш кой, өшкүнү болгаш 2 миллион 800 мүн хире рубльди салган. Марафонга кирген акаша-төгөрикти Теректин аржаанын катал тургузарына болгаш хурээ тудуун кылырына база чарыдаан. «Кара-Хаак» совхозта бо чылдын нитизи-биле 2700 баш шээ мал кыштагалар турар. 3 коданда өшкү болгаш арктарында хей бар. Кыштанлашынын амыгы байдал-чүгээр. Хой ооллашынын бо айнып төвчүзүнде эгелер массалык-биле эгелээр. Бичангаш-лаа чамдык коданнарда хаван мөбанын дооступ турар. Ажил-агыйннн мунакчы малчыны Макара Балганын коданда 280 хой ооллашкан. Хурагары амдынында оша-менди. Чамдык малчынар сүүрдан 40 километрге бактаа чоттап ажилдап турар. Оон түннелде бо хүнерде бергелээр.

Виктор КАРА-САЛ.

ВЕРТОЛЁТ-БИЛЕ ДУЗА ЧЕДИРГЕН

Калдыр-берт Мөңгүн-Тайганын чүү дээр. Эрткин чылдын аана күзүл долу аныктары машина аварияга таварышты. Ам бо таварылгала авто-клуб база аударылган. Кызылгав таварыштын. Сагылал Чадамба, Кызыл чер кылдыр кылдып турар орук ам-даа шаптарызын-ла. Оон чакта болду кожуунун кайы-лаа бугураагы. Албан чери, организанынын машина-техниказын ак көөр болза, «кадак» чүве бар боор эвес. Бо таварылгала база-ла билде сургакылдан кижилер тутуп алары-биле кожуунун культура килдининин «Аноу-клуб» машиназы Саглыга чорупкан. Орук ара машина соктай берген. Делир элпекши, чүге Саян дагаларынн калдыр-берт оруктарына ден-ежерин ыдыг Чолак-Орук орукунга машинанын тормозу тутпай барган. Авария.

(Бистин корр.)

ЧЕР ШИМЧЭЭШКИНИ

КЫЗЫЛ. Тыва Республиканың сейсмологтарынын дыналыын өзүгар алырга, март 13-тен 14-че дүнесинде 3 шак 45 минута турда Россия биле Казакстаннын аразында девискээрге чер шимчээшкни болган. Оон күжү ортумаа-биле 7 балл чедип турган. Республиканың кожуунун чыгаргаларынын дынаканын биле бистин республикага онза чүдүлөр болган. Тывага оон күжү, чигелден алырга, 4 балл хире болган. Алтай-Саянын дуржулга-сейсмологтук экспедициязынын ажилдакчыларынын дамчы-каны-биле алырга, бистин чок

Тарлашкын төвүүлүг айда. Алдан 1921 чылдын май айда ак шерилеринн таманын Казакстан бодунуң прапорщик Пополухиниң кезек дайныкылар-биле артыртып кааш, бугу Хемик юнирары-биле дуза кылары-биле чорупкан. Сергей Кочетов баштан орус, дуга партиян шерип дайныкыны турлаанга шаар халаашкыны эгелээр. Ол тудуушкунга кызыл партизаннардан сес кижиле өлгөн, 2 кижиле балдыгдан болгаш прапорщик Пополухин туттурган. Совет эрге-чарыга дээр тудуушкун кызылдарынн тилдегези-биле доозулган. Кызыл шерилерге болгаш партизанларга турсактаган турсактал Тарлашкында ам-даа бар. Амгы үе-биле алырга, ол тудуушкунун ат-алдары-лаа чаккен. Бичангаш-лаа төвүгү болуп арктан. Тудуушкун болуп турган черини девискээриде Кочетов аттыг сүт-баран фермазы бар.

Кызыл — Эрин баар асфальтлыг оруктун он талазында Суврада деп черде «Чаа орук» кооперативинг ажил-агый бугураагыне сүт-баран фермазында төвүрү 175 инек бар. 38 инекти бөгүнде саап турар. Бо хүнерде 14 инек төвээр, бызаа-кызыл онча-менди. Даштан кызыл үлүг инек кажаазы өрткен чылдын-ла озага сис-

мазы донгаш сандан үнген. Бичан ферма механикастаттыган болгаш объекти ундур сөртүп, инектерин электриг салдаа кырген турган. Ам ол ажилдар тутундуган. Ону катал кылып аларын ферманын ажилчылары бодавайында турар. Чүге дээр, хей түнүгү акаша чарыдаар. Инек, бызаа кажаалакыны эгелээр. Ол тудуушкунга кызыл партизаннардан сес кижиле өлгөн, 2 кижиле балдыгдан болгаш прапорщик Пополухин туттурган. Совет эрге-чарыга дээр тудуушкун кызылдарынн тилдегези-биле доозулган. Кызыл шерилерге болгаш партизанларга турсактаган турсактал Тарлашкында ам-даа бар. Амгы үе-биле алырга, ол тудуушкунун ат-алдары-лаа чаккен. Бичангаш-лаа төвүгү болуп арктан. Тудуушкун болуп турган черини девискээриде Кочетов аттыг сүт-баран фермазы бар.

Кызыл — Эрин баар асфальтлыг оруктун он талазында Суврада деп черде «Чаа орук» кооперативинг ажил-агый бугураагыне сүт-баран фермазында төвүрү 175 инек бар. 38 инекти бөгүнде саап турар. Бо хүнерде 14 инек төвээр, бызаа-кызыл онча-менди. Даштан кызыл үлүг инек кажаазы өрткен чылдын-ла озага сис-

көрнүп турбайн, фермага, ажилчыларга орукту ажилдаарыне орукту ажилдаары чугула деп болган турар удуз бис деп ферманын бригадир Александр Балышев Дамба чугаалап кижиле болган. Оон чугаан алызы барып шанын-ла боор.

Сүт-баран фермазында чет-чиртир сизин-ширбиш чет-чир, харын-лаа артып калган. Чүге сийлоз чок, Чарыгал болдурубас дээр инектерин олардадып кыштаан. Соок эвес, чыгыр, чар чуга Эрин кижиле малчыларга ажыктыг болганы чугаажок. Эриг ияш кажаага ол салбас, малды тургузу азыраас. Шаанда төвүлөр, ынчар кыштап чорубан. Бо чылды ферманын ажилчылары ол кыштагыны, кажаанын ажыктыг талазын билген. Мурнакчы саанычлар Алла Имажал саар 14 инекти айда 636 литр. Бичекей Дамба — 517 Сайдаа Чамыя — 449 литр сүтү-саап ал турар болган оон шынары эки. Малдын сүткүр чоруп кадарылардан кончуп хамаарып, Ферманын дуржулгалар кадарчылары Николай Дом-бур-оол биле Каалды Аран-чын инектерин өртүгү черлерге ынаптын. Фермаже чоокту-ладил турганын олар-лаа четчир, инектерин сүткүрү-лаа өзүп бар чыдар. Нитизи-биле фермада чүгте 4 сааныч шийиттинген.

Кочетов аттыг ферма эргек айда бугураа 2001 тонна сүтүн Самагалдайга сүт хүлээп айдыр берге дужааган. Ол ышкаш артыкылызын Бай-Дага ортумак школага, уруглар салгына база дужаап турар. Рынок үезинде халас чүге каага турар, олар фермаже акашаын шийитчин бели келген. Ферма ажилчыларынын соңгул камгалаанын көрүп, «Чаа орук» кооперативинг ажил-агый бугураагыне сир-шоалды үс дагаланын хире-шаа-биле үс, чигирин, келер чолдот тоннуштарына халас берген. Моон мунакы саанычларын, кадарчыларын шалды акаша чогору үезинде үмөйи турган болза, сөөлүг үеде ай саанында доктаамал үнүп турар аларын өөрүнчүг болбайн калчар. Кышкы үеде 13 чыл ажилдаан, мурнакчы сааныч Алла Имажал айда 48 мүн рубльди шалыгы ач турар. Эскелери 20-30 мүн рубль шалынын. Бичангаш-лаа саала көвүдөп, сүтүг шынары экинжирге саанычларынн шалыны үлдүр. Амгы чүгте-лаа четпес ышкажыл, чангыс бөдүлү бөртүгү өртээ биле 30-40 мүн ажил турар болгай. Саанычлар, кадарчылар фермада тускай бажынарыг, электрин чырыктыг, телевизорларды, чунар-бажыныг, «Малдыг кижиле толуг» диктиренин шыкш, көдээле ферманын ажилчылары амыдызын-

да аштайын-даа, түрөйсин-лаа ажилдап, чурттап оорар-лаа. Хол-биле кылдыр ажилче кирерге ыдыг-ла амыр эвес болдурун ийин. Хамык ажилды хол-биле кылдыр, чарыгал чок, оуулаагы болдурунга экидир. Элек сөөртүр-дүр бис, ону савалаар, сөөртүр херекселер чок болуур-дур. Резин манктер, халаттар бисте чок. Шады ажил-биле чугаалаар, бистин амыдыларыныкы чедиле-сир-тир. Ону совхозтун диктиренин өөренип көрүлдү турар болуу. Кол-ла сорулгавис чарыгалды хей кылдыр, орукту ажилдаары-биле Имажал биске учурашкан чугаалаар чорайн.

Фермада ажилды бригадир Александр Дамба үезин негелдери-биле чарыг тургузуу, ажилчыларын негелдери-биле дүшүрт ажилдап турар. Ам чок барык дүшкери. Хей саанычларын, ажилчыларын кызырган чорук оларын акаша-шалынын өстүрүп алдырына таарымчаны берип турар. Инекти, чаа төртүгүнн бызааларын чыгып кажаага тудуу, ашкарлы-чегерип турурага, олар соока дооуу-чал, чүве болза-ла аарды, шыдамас эвес, сүдү база өзөөжөп турар дээрин ажилчынар балдыктар. Шаанда тыва кижилер чадагай кажаа-

ларга малын маллап чорайн. Ол аргаже киргени дээр дээрин совхоз директору Андрей Тудуш база бистин-биле чораш чугаалаар чорайн. Шынап-ла ында улга бар ышкаш. Малды чыгып кажаа-ларга амдажыдып турбайн, моор улус ышкаш, чадагай кажааларже кирип, оларлар хей тудуу, соока тоовас кылдыр ажаап-кадарыны дээр ийешаш чүве эвес. Малды ынчар тамчыктай азыраага, хей чарыгалдар үнер.

Эрин кожуунда «Чаа орук» кооперативинг ажил-агыйнн дүргүлгезинин Суварга деп черде Кочетов аттыг сүт-баран ферманын ажилчыларын, саанычларын, кадарчыларын эвээр-лаа болза, эрткин чылда бугурап турган сүдкел хойун кылап, оон шынап-ла экиндил, хей чарыгалдан үштүпүн, оруктаже чүткүлдү ажилдап турар. Олар бир кышты ажил өрткөн. 14 чаш бызааны азырап өстүрүп турар амык уруг. Аян Аранчын бызааларын 15 хонгаш илеринден чарып каалтар. Ол ферманын чөптүгүн болуп база ажилдап турар. Нитизи-биле ферманын ажил-инилери мурлуна салдыгдан сорулгаларын ак сеткилдиг күвүсенин дээр бир деминг, чангыс сеткилдиг, найыралдыг ажилдап турарына кым-лаа чоргаараар алаар.

Сарыг-оол КУУЛАР.

«АРГУМЕНТЫ И ФАКТЫ» СОЛУНУН РЕДАКТОРУНГА

Бо чылдын февральда үнген 8 дугаарлыг «Аргументы и факты» солунун 2-и арында «Десинден алдырган» («Отлучили от кормушки») деп материал парлатынган. Билде 1993 чылдын сентябрь 21-де Б. Ельцин Россиянын депутат корпусун тарааткан соонда, ол хей-ле эвес — ийи неделя болгаш «чорта» берген деп бижип турар. Октябрь 3-4 хүнеринде депутаттадан кым Ельцинге, а кым Жасбулатовка «ууду» дайылажып турганын тодарык чамдык депутаттарын чингелдерден база соңнал магдылалардан казыр сорулга-биле тувгускан комиссиянын даргазы Алексей Сурковтан айтырларыны

«АиФ» солун салган. Оон түнүп турары-биле, РФ Президентиниң № 1435 Чарлы (депутаттарга чингелдер дугайында) неперевес жүжүлдү 151 үлүс депутаттар турган кижилерин «кара лапчызы» тургустунган. Ол «кара лапчыда» ТР-нин Дээди Хуралынын Даргазы К. А. Бичекейдин алызы бажы кирип каан болган. Тыва Республиканың Дээди Хуралынын Даргазы К. А. Бичекей «АиФ» солунун редактору В. А. Старковка чагааны чорупкан. Ол чагаалан чамдык үзүндүлерин мында киндинис.

«Хүндүлүг редактору! Солун байдалдарда «кара дапчы» кире берген кижиле болганында, оон ужуң ат-алдырым болгаш Сот-чоргааралым когараян болганда, силдерин солуннар арынга мээп тайлыбырмы үнген турарын көрүксээр-дир мен. Шын информациянын чедилешинден азы өске кандыг чур чыдаганын мээп ферманын догаштырып турбас мен. Политиктиг үлдүр-лапчылар-биле өжөн негелдес дээр А. Сурковтун чүгү-дес шыга албайн ол гугуңу кажар аргаларын ажилдап тургаш, өжөн негээр дээни-дир деп билит тур мен.

Мээң X. (икс) шакта Ак бажынын ханаларынын артынга турбанынын документи-лер балдыктар. Сентябрь 19-23 хүнеринде РФ-тин Дээди Советинин кежи-гүнү болуп Ак бажыга турган-лаа болууза, сентябрь 24-те делир Кызылче үжүп келген мен, чүге дээрге сентябрь 28-29-та ТР-нин Дээди Советинин 23-кү сессиязы болуп турган. Октябрь 1-де Новосибирскке командировка турган мен. Октябрь 4-те В. С. Черномырдинин чалаанын өзүгар Москвага баргаш ийи хонганда, октябрь 6-да Кызылче элп келген мен. Бичангаш дээр: ай-хуну көрүтерге-ле, октябрь 4-те Ак бажындан үндүрүп

турган үлүс аразына мээп турбааным билдире бээр-дир. Телефон дамчыштыр А. Сурков-биле чугаалажырмага, ук комиссиянын чангыс-ла туттугун чулуу — № 1435 Чарлык өзүгар Унгенинн чөптүгезин алган-албаанын барымдалаан болган. Мен, шынап-ла, үс көкөбени аларында оттааланын шың, күчү дээрге арын-уруу акаша-биле оонаары болуумас деп санаан мен. Телефонга мээп чыганын бир байдалды бош тодарынын ораалаштын. Чүд дээрге, октябрь 4-те Ак бажындан тапымал адалан үнген чамдык кижилериниң фамилиялары «кара дапчыда»

кирбэн болган. Ол дугайын айтырамын «ол үлүс көкөбени акаша алгаш, бургузун бижангенин ол-дур» деп харын берген. Бичангаш ам мен үез-болууш-биле Ак бажындан албалал-биле үнген кижилерден-лаа артык айымдыг уурлангычы болганын ол ышкажыл?

Дээри А. Сурковтун инттервьючунуң көрүш чок политиктиг талазы ыдыг-дыр. «Кара дапчыга» хамаарыштыр арай-ла өске болалды хүндүлүг «АиФ» солунунн редакциязын парлан үндүрүр эзинге илгетим.

К. БИЧЕКЕЙ.

ЧҮГЛЕ БОДУВУСТАН ХАМААРЖЫР

Ажыл чокталышкыны, ажыл соксадышкыны дээн ышкаш коргунчуг сөстөрүн моон мурунда капиталист делегейден дыннап турдуvus. Ам ону биске рынокче шилчээниvс-биле тайылбырлап турар.

Шынал-ла, кижилердин ажылда-вас чүве болза, кайчал амы-дыраарыл, ниитилел кайчал хөгжүүрүл. Ажыл чокта-лышкынын хоралыг ур-жуктары чүгле ажыл чок кижиге эвес, инитилелге, оон өг-бүдө амдырларынга кайнар-даа аажок улуг когаралды, түргөлдө чедирип турар. Ша мыйыг байдалды бол-дурбас дээш бистин Чазавы-встан ап турар хемчелерин хумма дегкир кижидир мен.

Бистин Сүт-Хөл кожуунунга баштай коллективтик ажыл-агыйлар тургустунуп турда колхозчуларга берге турган, чоорту анаа чачынга эгелээр. Кижилер буруз ал-чырнин бодалас, колхозчунун хөгжүүрүн бодал ажылдап турган. Чылдан чылаче кол-хозтарнын материал-техник-тик базазы бажырган, эконо-микказы экинчи орган. Кол-хозчулар ажылдашса-биле акша-көпөкти-даа тарааны-даа ал турган. Хаван, дагаан-даа эгелээр, дузалал ажыл-агыйлыг-даа турган.

Россия Федерациязынын Президенти Б. Ельциннин 1992 чылдын июнь 5-те Чарлыгына үстүдө ий таварыла дуур болуп турар. Ажылчыларны ажыла сайгара тургузар талазы-биле сагыш човангыр үзүрткүчүлүг херекчилер ниитиленин баштаар чедир-денчи О. К. Монгуш, Кара-Чарва суур чыгырларын дарагы А. Ч.-Д. Ондар, сан-эпидстанциянын кол эмчиси А. У.-Н. Монгуш хамаржыр. Эске ууртукчулар олардан үлестер алыр болза эки.

Рыноктик экономика тезинде ажылчы кижинин эрге-ажыын камгалаар талазы-биле билинмис айтырылгар кончүк хей. Бичангаш рес-публиканын профсоюз деп-вуделинги корсетип чалал алгаш, кожуун хемчээлдиг семинарларын эрттирген. Анаа ууртукчуларын, сан-хөөнүк ажылдакчыларын болгаш хей-нини, организациаларнын төлээкчилерин кийришти-рип, Күш-ажыл дугайында Хоойлулар коллегиянын 33 чүүлүнүн 2, 3, 4, 5 пункт-ларында хаждышкынын болуу-рунда бээринин чылдагаан-нарынга долу тайылбырын алган. Ол дээрге ажылчы-нарын эрге-ажыын камга-лаарына, оларны чылдаган чок черге ажылдап үндүрерин болдурбазыга баш уур алдынга хемчелер болган чүве.

Бистин кожуунун дээш-кээрине кижинин ажылдап-чурттарына четир бөлүк, кулаачылары бар. Эрт-кен төөгүдөн берин аларга, аш-чүт-даа турбаан. Шаан-дан тура аларга, кайын-даа материал, эст-сеп-даа сөөртпес, боттарыны кылтып, белеткеп алып турган-дыр бис. Чижээ, Кызылдан ал турар тулдуг материалдарын боттарыныска белеткеп алып алгаш бар. Белен бараанын салып-саара-рынын орунунга, болуун күжү үндүрүп тургаш, буюдуруп алгаш, продукцияны кылган эст-сепни чога салып болур. Чижээлээрге, мыйыг ажыл-дарыны кылза ажырас. Биз ажыл-агый черияден чөл-шөөрдөдөн алгаш, шанак, тер-гени кылды. Биз белеткээр участоктарга бичин чунар-бажынарнын туткаш саларын көрө. Чугайны, түүбүнү бө-дүүн арга-биле белеткеп тур-ган черлеринге оон күлдө-вүрү олчаан болганда ол ажылдары ам чол уламчы-лап болбас бис. Бизга хол кирээни-биле дилдирип тур-дуvus, ам ону ажылдап чүве болза, бот-үзөн чик, саар-ылажга үнөр продукция ол-ла-дыр. Алгы-кеш этээр, быжар, дараар черлерден ажыдып алып болза, биске ажыктыг. Чайгы үлөс кат, тоорук, мөгү, эм оытар чыг-гаш, хей акша-көпөккө саар-ны болур болгаш оон-даа эске ажылдар хей-дүр. Оларны кылдып, салып-саараы чүт-гүсүн, боттарыныстын эге-лештичинивест, чогаалкыч бот-тынынгар чогууvстан ха-маржыр.

Биздин кожуунун дээш-кээрине кижинин ажылдап-чурттарына четир бөлүк, кулаачылары бар. Эрт-кен төөгүдөн берин аларга, аш-чүт-даа турбаан. Шаан-дан тура аларга, кайын-даа материал, эст-сеп-даа сөөртпес, боттарыны кылтып, белеткеп алып турган-дыр бис. Чижээ, Кызылдан ал турар тулдуг материалдарын боттарыныска белеткеп алып алгаш бар. Белен бараанын салып-саара-рынын орунунга, болуун күжү үндүрүп тургаш, буюдуруп алгаш, продукцияны кылган эст-сепни чога салып болур. Чижээлээрге, мыйыг ажыл-дарыны кылза ажырас. Биз ажыл-агый черияден чөл-шөөрдөдөн алгаш, шанак, тер-гени кылды. Биз белеткээр участоктарга бичин чунар-бажынарнын туткаш саларын көрө. Чугайны, түүбүнү бө-дүүн арга-биле белеткеп тур-ган черлеринге оон күлдө-вүрү олчаан болганда ол ажылдары ам чол уламчы-лап болбас бис. Бизга хол кирээни-биле дилдирип тур-дуvus, ам ону ажылдап чүве болза, бот-үзөн чик, саар-ылажга үнөр продукция ол-ла-дыр. Алгы-кеш этээр, быжар, дараар черлерден ажыдып алып болза, биске ажыктыг. Чайгы үлөс кат, тоорук, мөгү, эм оытар чыг-гаш, хей акша-көпөккө саар-ны болур болгаш оон-даа эске ажылдар хей-дүр. Оларны кылдып, салып-саараы чүт-гүсүн, боттарыныстын эге-лештичинивест, чогаалкыч бот-тынынгар чогууvстан ха-маржыр.

Биздин кожуунун дээш-кээрине кижинин ажылдап-чурттарына четир бөлүк, кулаачылары бар. Эрт-кен төөгүдөн берин аларга, аш-чүт-даа турбаан. Шаан-дан тура аларга, кайын-даа материал, эст-сеп-даа сөөртпес, боттарыны кылтып, белеткеп алып турган-дыр бис. Чижээ, Кызылдан ал турар тулдуг материалдарын боттарыныска белеткеп алып алгаш бар. Белен бараанын салып-саара-рынын орунунга, болуун күжү үндүрүп тургаш, буюдуруп алгаш, продукцияны кылган эст-сепни чога салып болур. Чижээлээрге, мыйыг ажыл-дарыны кылза ажырас. Биз ажыл-агый черияден чөл-шөөрдөдөн алгаш, шанак, тер-гени кылды. Биз белеткээр участоктарга бичин чунар-бажынарнын туткаш саларын көрө. Чугайны, түүбүнү бө-дүүн арга-биле белеткеп тур-ган черлеринге оон күлдө-вүрү олчаан болганда ол ажылдары ам чол уламчы-лап болбас бис. Бизга хол кирээни-биле дилдирип тур-дуvus, ам ону ажылдап чүве болза, бот-үзөн чик, саар-ылажга үнөр продукция ол-ла-дыр. Алгы-кеш этээр, быжар, дараар черлерден ажыдып алып болза, биске ажыктыг. Чайгы үлөс кат, тоорук, мөгү, эм оытар чыг-гаш, хей акша-көпөккө саар-ны болур болгаш оон-даа эске ажылдар хей-дүр. Оларны кылдып, салып-саараы чүт-гүсүн, боттарыныстын эге-лештичинивест, чогаалкыч бот-тынынгар чогууvстан ха-маржыр.

Биздин кожуунун дээш-кээрине кижинин ажылдап-чурттарына четир бөлүк, кулаачылары бар. Эрт-кен төөгүдөн берин аларга, аш-чүт-даа турбаан. Шаан-дан тура аларга, кайын-даа материал, эст-сеп-даа сөөртпес, боттарыны кылтып, белеткеп алып турган-дыр бис. Чижээ, Кызылдан ал турар тулдуг материалдарын боттарыныска белеткеп алып алгаш бар. Белен бараанын салып-саара-рынын орунунга, болуун күжү үндүрүп тургаш, буюдуруп алгаш, продукцияны кылган эст-сепни чога салып болур. Чижээлээрге, мыйыг ажыл-дарыны кылза ажырас. Биз ажыл-агый черияден чөл-шөөрдөдөн алгаш, шанак, тер-гени кылды. Биз белеткээр участоктарга бичин чунар-бажынарнын туткаш саларын көрө. Чугайны, түүбүнү бө-дүүн арга-биле белеткеп тур-ган черлеринге оон күлдө-вүрү олчаан болганда ол ажылдары ам чол уламчы-лап болбас бис. Бизга хол кирээни-биле дилдирип тур-дуvus, ам ону ажылдап чүве болза, бот-үзөн чик, саар-ылажга үнөр продукция ол-ла-дыр. Алгы-кеш этээр, быжар, дараар черлерден ажыдып алып болза, биске ажыктыг. Чайгы үлөс кат, тоорук, мөгү, эм оытар чыг-гаш, хей акша-көпөккө саар-ны болур болгаш оон-даа эске ажылдар хей-дүр. Оларны кылдып, салып-саараы чүт-гүсүн, боттарыныстын эге-лештичинивест, чогаалкыч бот-тынынгар чогууvстан ха-маржыр.

Сөгө ОНДАР, Сүт-Хөл кожуун.

«Шынның» корреспондентинин командировкасында ЧАГЫРЫКЧЫНЫҢ САГЫШСЫРАЛЫ

Экономиканы экижидер, хөгжүдөр дээш-элээн улуг хемчелерин ап, эрге-чагырганын-даа тургузуун өскерттип, шаг-төре кандыг-даа болур чүве болза, чайгылыш чок бурунгар базар чаартылгаларын оруунче кирген ү-шагыны нарын берге байдалдарында чурттап турар бис. Ам район, хоорай, суур Советтери-нин күсүкчи комитеттеринин даргалары тур-ганнары Тыва Республиканын чаа Консти-туциязынга үндөзүлөш, эрткен чылдын сөөл-гү айында болган сонгуддаларга бүгү-ниити-нин бадылашкыны-биле кагжып-чижир удур-ланыкчыларды кылдыр киргеш, чон оларны «чүшүрү», «кишикпи» тургаш, сеткил-сагы-жынга тааржыр, алыс черле төлөптүг болгу-дег ак сеткилдиг ажылдакчыларын иделеге-биле сонгуп алган. Чагыркчы деп бедик эрге-дужаал эдилээннерин бирээзи С. К. Ку-жугет-биле он ажылаар кабинетинде чо-чылдык февраль айның төнчүзүндө жура-жыр аргалыг болдуvus.

Ак-Довурак хоорайнын чаа чыгырларын чогум угу тус чер чурттуг, даг-дүгү тывык чыгырлар-биле амыдралын сы-рай холбаан, совет, партия ажылдарына дарга чо-раш, бодуунч мойнууга хей-чүкүткөн, коомай эвес арга-дуржулгалыг ууртукчу-кылдыр болуп көргүскөн. Оон чаа дүжүдөгө киргеш, чагы-рыкчынын чаа ширээниге са-гыз четтирип саздал олуруп-канын дагып, бөрөп, «чул-каапкан-лаа болза, чинчилеп бергү, торгу тону, кадыг илин, оттук-бизге өрзөл иштинде көзүлбөс чорду. Чамдык ча-гырыкчыларын көөргө, ол чараш идик-хепти ажылаар то-лодуун чанына баар-тын кырында чыдар човар ба-рааннар ышкаш дегер салгы-лап чан кыкылаар боор чоржук.

Полководчу болуп кым-даа төртүтүпүп келбиз ышкаш, чагырыкчынын салым-чолу-биз чылдыг. Билангы рынок-че шилчип турар ү-шагыны бедилерлешкээнде ыдыг эрге-дужаал эдилээр ылап берге. Даржыктыг, чамыштыг дээш ам канчаар боор: чагыркчы болурунга белеткенин, тускай программаны чогаалып салып алгаш, шилчеге киргеш, сунгучуларын хей кезинин бадылашкынын ап, тилден үнген төлөздө, салым-хууну чаа

рышкып, Чазактан дуза ди-лээривиске, ТР-нин Президенти Ш. Д. Ооржак тускай доктаал үндүргеш, бар-ла ар-галарын ажылгап, хамык күштү божө мөөнөп сонгаар-латтынмас дарыг хемчелерин алып уурга таварышкан.

Агаар-бойдузу кадыг-ши-рини тыва черге кыштың баш-тайга айы декабрь үнөсүн чыдыра-ла Ак-Довурактын чаагайжыды туртуган ба-жынарнын чуртукчуларды мидакангың нарын байдал-дарга бектеттирген. Бажын-балгат ишти шыдажыр арга-жок соок. Оон кадында чо-гуу үезинде алыр - акша-шалың чокта соокка доган ижин-кырын улам хоуртуруп туруп бээр, хоолдууг аш-чөм кийирин негеп келир. Хей тонна даг-дүгүн Көреже чүдүрүп чоруудатрга, оон төлөсери мыйыга чедир шуут-ла сураг барган. Көей ке-зинде кара хлөбө шилчээт албаты чон харын-даа шыда-жып турар чүвө-дир ийин. Ры-нок бүгү-ле таладан амы-дыралды чуларалкан.

Чылдыкка системанын баш удур септеп, чогуу кыялгеш-тин албааннадын кыш дүш-кенин чыдыра-ла, эле-чарты кылар чүдүлөр энделип кел-геш. Урелишкенин уругулу-ленишкан. Чыгыг дамчылар-трассада байдал улам на-рыккан. Чер иштинде нэг, соок суг агып баткан хоолай-лар дөштүн-чарып, эргизи-лер-баксыр турар. Бажын-коор подвалдарында кошкан хоолайлар ирий бергилээр.

Ак-Довурак хоорайнын ча-гырга даргасы С. К. Кужугет Кызылдан дуза чедирип бар-ган күш-ажыкчы коллектив-терин киргеш үлүүн чугаа кадында демделеп, оларга өөрүп четтиришкенин чыгыг сөстөрүн илереттишкан, ха-марышкан ажылап хары-салгаш чавыс, шала сула салдыгып ажылдап турарлар-ны база алыгылап.

А. М. Волгатинин баштап келген «Востокантекомонтаж» черинин ажылчылары белик мергежилдиг ажылдап шы-даары ак-довуракчыларга көркүскөн. Олар бажын ишти чылдыр бунду-бунду батаре-ялары Кызылга элтеп чыгып алгаш, Ак-Довуракка чүдүрүп

эккелген соонда, каш-ла хонук-та шалыктын кылып каагтар улаус болган. Кызылдың бир организациязындан барган биче буюдуругу черинин тө-лөөлери чыгыс-ла бажына кыштаан. Олар ону эрткен чылдын ноябрь 25-те эгелеп алгаш, бо чылдын февраль 21-де пат боорда доозуп четтик-кен. Анаа көшкүрүрдө. Ак-Довуракта чылдыкка систе-маны харылап турар Ф. Ф. Грешновтун ууртканы учас-токтун ажылчыларын бую-дукчул ажылдап, урелиш-кенин дарыг чылдыгыга, чыгыс кижиге, демин хө-делгенер.

«Бакка бак улажыр» дээш ышкаш, кыш адалталып тур-да, бо чылдын февраль 9-та чылдыкка төвүн тыгарып турган 3 насос сандан үнүп чаштай берген. Суг сордуар насостарнын күжү эвээжее-нинден тулдурулар сууруне баар сугну доктадып, үзүп каапкан.

Төл-ке болган ол авария-нын түнелинде улаус ажыл-агыйнын объектилерин бол-гаш чуртталга бажынарнын чылдыкка-биле хандыра-рынын талазы-биле тон берге байдал тургустунган. Анаа холбоштыр Ак-Довурак хоорайнын девискээринге онза-гай хун чуртунун киргери-нин дугайында доктаал ху-дун алланып болгаш 7 киж-иге составтыг тускай ком-иссияны тургуушкан турган.

Кыска чогаалажышкыны-зениде ТР-нин Президентинин биче буюрунун Спар-оол Кенденачинов илеретти. Суг сордуар насостар дүне үрелген. «Сугга дүшкөндө бы-лаа сугжу» дегенине сактал келтени ол боор, хоорай ча-гыркчымыс орайтай бергенде, кежээнини он шаа жол Ди-зижиковинге Ак-Довуракта чылдыкка төвүндө урелиш-кенин дугайында диктант-кан. Орай чугаа онзагай үр-түндөдү болуп, даартазын-да Чазактын талазында да-рыг хемчелер алдыган. Аба-жанан үш насос чүдүрүп эккелген вертолет мырына-ла ТР-тин чанынга хонук-кап. Ол насостарнын күжү бир шакта 63 кубометр суг сордуар аргалыг болган. А эрги насостар шакта 900

кубометр сугну сордуар турган. Ам канчаар, келген кежикти эвээш-биче-дир дээр укур бар эвес, специалистер ону чыгыс хун дургузунда энтээш, ажылгала кирип-кен. Оларны кезек ажылда-каш, эргилерин септеп-сөөш, катап солаан. Амдызында базымкын өй-тавида, чогум котелдар ажылчын байдалда. Урелишкенин болуп турар чылдагааны - чогула дери-г-хемчелер эргилери. Оон кырында харысалга чок чо-рук хамык чүвени хайтадып турар.

Бо чылдын кылып чорулар ажылдарнын хемчээли дака уууг дээрин чагыркчынын чугаазындан эскерип олуру-дус. Подвалдар иштинде ко-шкан бедилерди чартып, ко-шулар, чылдыкка хоолайлар шөйлүгөн трассаны хуналдага алгаш, аргалы-ла болза, чаа дерилгелер-биле катап эде кылар алаар.

Доган бажынар-биле чер-гелештир оларны болгаш өске-даа объектилерин хуужулары чагырга дарганын хун бүрү дүврелин, сагыш човаашкыны болу берген. Бистер чоруп турар үевисте Ак-Довурак АТБ-нин чолчагылар ай-айып турарына шыжыгып, келгеш, ук буюдуругу хуужулар дугайында алтыртып чорууп, ууртукчулар турган А. С. Чым-баны эске организациалар чө-рө-шере негеп алыс-тыр дикшеп, ээлеп орган эрге-дужаалында үндүрген.

— Адыг-оол Сарыгарович Чымбаны ажылдан халдар дугайында коллектив кежи-гунеринин ийдишкынынга ол болу огулут удуурама-ды-лаа — дээш, Спар-оол Кенденачинов демделеп деп-терин ажылдап алгаш, АТБ-ле тургустунган байдалды кыс-казы-биле тайылбырларын оралдашты. — АТБ начальни-гинге Владимир Сагаанович Монгушту бадылашкы-лаа чокка томулап кадыныс. Чо-лаачылар анаа чөлшөөршө-көн В. С. Монгуш болу ин-женер-механик дээди эрте-мин 1989 чылда кожуун база дагалалп чыткан. «Барлык сохостун директорунга-даа ажылдаан.

Чагырга даргасы ажылды көрүп орган дептержиге-каан карактарын углашты, мыйыг сай-чургайларын адагалай-дыр. АТБ-нин сан-хөк байдалын сандараан. Чолаачыларын ажылдап каан ашканын албан органи-зация черлеринден эвээш-бичелеп тургаш чыгып алгаш, шилчип төлөсери АТБ-ге кирген ашканын шаа-биле оларга чедиртип үлөп берип турар. Чыл түнөсү-биле ан-тотристик буюдуругу 70 млн. рубльге өскө албан чер-леринден негеп алып уур-дуг. «Анаа даг-дүгү комбинат 7 млн., Чыгылдын руад эрге-леди 8 млн., Абаканын орук-септеге участогу 7 млн. рубль өрелиг. Ак-Довурактын орук-септеге участогу 8 млн. рубль өрелиг телеви-зия, АТБ-нин «КамАЗ-та-рия бензин-биле (дугуржу-лаа өзүзгөр өөр орунуга) хан-дырып турар. Амгы хүнерде пассажирлер сөөртүр транс-портту муниципалдыг өнүк-күлгүш, «КамАЗ» машиналар баштадыр чүк сөөртүр техни-каны бир черге бергеш, ак-ционер ниитилел тургузууп, хуужудулгаже кирир дугай-ында чугаа чоруп турар.

Чаа эрге-дужаалга олуру-п-кан соонда, Спар-оол Кенден-ачиновичин мурунуга дыка хөй айтырылгар хереп келгенер. Бичаа-лаа ол илангыг, рынок харылаачыларын та-ваан салгырынга чаа түдө-лөш тыварын ораллажып турар. Ажылды ай-бай-агы-ангы таладыг болганда, хөй-хөй кижилерин билгиле-рине болгаш оларнын ара-зында харылаа-хамарыла-гыныч таяжыр дүгүрүтү-түп, харысалгалыг болуру оон хун бую ажыл-чорууду-газынын бо хүнерде кол уг-ланышкыны ыдыг. Оон ийнал-да, бээр-даа хажыш ды-вес быжыг туржу республи-ка чергелиг Ак-Довурак хоорайгы үндөш чуртталгалар-нын боттадырынга дөмү болуру чугаажок. Чагырк-чынын сагышсыралы дээрге-ле ак-довуракчыларын амы-дырал, ажыл-херези эни-талганын эй тыргып угла-п-боштары, чогуун чагай чоруну көдүрүнгө бергелери чанышкыны чокка ажыл элтип, оларга шыкы бараан болуру-дур.

Даным САЛЧАК.

Малчын коданнарда ЧӨПТҮГ ХОМУДАЛ

«Искра» коллективтик бү-дүрүлгенин хойжуу Чечек Тановна биле Александр Экен-дейович Саттар Баян-Дугайда кыштап олураарлар. Олар үш дугаар төрүүр 300 баш хойну кыштап, онча-менди ажырып турарлар. Хоюнга 5-6 кошкарларын салып, ноябрь-декабрь айларда сула элержилгенин чуртукан. Бичангаш хойдары апрель 15-тен сонгаар төрүүр.

Хойжулар өдөк-кыштаан хынамчалыг септеп, белеткеп алган. Боттарынын күжү-биле 10 тонна сигенин кезип белеткээш, кыштаанда чедир-рил алган. Хураган алаанга уурап 10 тонна кургаг өдөкти база курлавырлаан.

Чечек САТ мынчаар чугаа-лады:

— Малдан чаш төл алдыры-нын планын ооналдын эрт-кен чылын күсүптөөниvс арай хомуданчыг. Боттарыныс-тын бурууvс база бар. Чаш хураганарын алаан кургаг-лавай, өл-шык черге тургу-с-канынван болган боор. Бо чазын ол частырганын катап-вас дээш, боттуг хемчелерин алдыр бис.

Рыноктуг экономикаже кир-геш, ажы-биле чугаалаарга, эки чүве черле көрбөй олу-ру бис. Акша-шалың безин

ЧАГЫГЛАР ЭНДЕРЛИП КЭЭР

Чойган Ондар шынарлыг хептерни дарааш, мак-тадып-даа келген. Оон эжи Чойгаана Бадыргыны кылган ажылдарынын шынары база эки. Чагыглар кирир дээр улус база шуужуп келир. Чагыглар энделрип кээр. Чагыглар хулээп алыры база анаа-ла-бир, белен чүве эвес. Чагыкчынын дурт-сынын Охемчик ОНДАРНЫҢ тырттырган чуруу.

Дүвүрээзинниг хомудал

УЛАН-УДЭ. (РОСИТА — СЧТА). Байкал чоок-кавызы-нын улустарынын чүс-чүс чыл-дарда бажыгып келген ча-гырларын камгалаар, улам байлашкындары — Бурятиянын найссылалында чап-чаа тур-гускан чыгыс чер-чуртугларын энделрип кол-ла сору-лазы ол. Ол республикада чурттап турар бурят, орус, татар болгаш өске-даа сөөк-жы улустарыны ажык чөвүл-дөргө органинда 20 агыс чер-

нин эл адар-хундулуг кижилери кирген. Республиканын баштайгы президентинин сон-гудазынын болгаш эрге-чагырганын чер-чер органи-нарын сонгудуларын бө-дүрүшү муруну чарында ча-гыс чер-чуртугларын ынд-дыг органын кара өжөгсөз тургускан дээрзинин дугайында дамчыр чугаа-сооттуг шың эвезин культура каттыжыш-кынын ууртукчуу бадыт-каан.

Эр-шээ хайракан, деп иштинде төлөлдөн. Партиярат, депутат чыгып даргаларын ынаг даяр-жүрүгүн кым билген чыгыс даштыла, кижини шокары иштинде деп чүве бо эвес чү-вө бе? Ралинга арыг шыны төөгүскен дээш улуг эрге-дужаал туткан дарга-бош-карлар ыдыг хулиганыг хө-вирли, хамык чүвени хөмө таарыыр ыдыг турамык боорун билбээнин бодууну ча-гуу бурруу ол бооп чалавас. Парладалын массалыг чө-сектерини күштүг, дээш ол хире болганы ол-дур деп база бодалдым. «Шыныг сөлдөн кижиге каржы кижиге өштүг, шыкы туткан кижиге ызырап ыт өштүг» деп үлөгер сөстү боламча чок менен ут-турган Борис Шомбун

БУРУУДАДЫШКЫН

Бис өг-бүдө — Ким Донгак, Светлана Монгуш Кызыл ко-жуунун Каз-Хем суурда «Сут-түг шай» сады-шайлааркаа ажылдап турдуvus. Бо ажыл-дап келген үевисте хун бүрдө чартык миллион хире рубль-дин орудазын кирип-дээ турдуvus. Кылып турган ажыл-херезивиске хамарышты са-дып алыкчыларын талазын-дан макталдыг чыгыг сөстө-ри база дыннап келдиvс.

ТОЖУДАН — СТУДЕНТИЛЕРИНГЕ

Чоокта чаа Тожу кожуун чагырганын харысалгалы ажалда турарин долулаан. Оларга «Ойнаа», «Тыва», «Алдан» адын казып тывар артылерин мааражып, кожуунга хей туннуг акшаны кирип алган орудгазын берип турар. Келир уде өнүг металлдарны Кызыл-Даштыгдан казып тыпкаш, ону яны-бүрү заводтарже сөөртүрүн база оон кожуун хей санын орудганы кирип болурунун аргазы баарын чугаалаан.

Чыгыланнарга күрүнеин «Саан» ансамблиин артистери Тожу чүрттүг композитор Сергей Бадарын сөзүнге болгаш музиказынга бижиттинген эээн каш солу номерлерин бараалаткан. Кызыл республиканын салым-чаяанын уруглар школанын доорунин турар чеди хардыг Азията Балчарын композитор Кабалескийин «Клоуны» деп чогалаан фотенианого ойланарин болгаш Мария Раманованын миданын чыгыттаран соувуртп көргөнер.

Укуражыла-байболага Тожу кожуунунун Дээди Хурал депутаты Л. Н. Чогаалчы кожуун чагырганын сонал камгалат ажалдарын талазы-биле орадакчызы Б. М. Мангыр, ала-недерин мурнундан Д. Э. С. Ооржак, А. С. Кол, А. Ш. Шырап сеп ал, чүве чугаалаан. Сүгүчүлдерин мурнундан башкы институтунун чылгы доозучузун болуп Евгений Молгуш кожуун чагырганынгу үлүү-биле четтергенин илереттинген, эки өөрениндү бугу сүгүчүлдерин мурнундан дазаан.

Маяра АРАНДОЛ.

Чоокта чаа үнген «Шын» солунга параттыган «Ындыг кончуг бай бис бе?» деп

Башкы хей номнары номчууп, солуннаран эртемдеринин чүдүлери методикти сумелери сонугулар, дуржулга башкыларын кивээлеринге олуржуп, олардан дузаны алгаш. Бо чорук оон ажалынга илгилгала болган. Ада-не, төрөө чер кижиге кезээде эргим. Оон-биле чугаалаан оларга, бо дугайын база сонугураам. Ада-нези казыла-даа Элегес Оюнар, Бай-Булуи чүрттүг. Ада-нези көшкүч, хуу мал ажалдыг үндөлекчилери.

Чайлым Оюнованын ажалдап турар школанын дугайын айтырамыга, күзелдине биле таныштырды. Дүлөй болган чүв чок уругларын школазын 1957 чылда ажиттыган. Бажыг чедипшениген, ам-дугайын Кызылдин педагогикалыг амаарышкан тудуна бичи чартынында кызыл турарлар Барак 36 чыл итинге өөредилге яамызы чаа школа тударин азып кезе-даа, шуут сурап барган.

Башкылар коллективни бо берге уде чаа оран-савалыг болуп бис дээринге бузурел окулуп бар чыдар. Моон мурнула дүлөй уругларын 8 класс доозарга, Челябинск, Красноярск болгаш эске-даа коорайларга дүлөй уругларын профтехөөредилге черлеринге чорудуп турган. Ам олар төлөвир негээр апарган. Эрткен өөредилге чынында дооскан доозучулары дедир чедип келирге, школанын 9 класска уламчылап өөренер кылдыр арттырган. Школа тун, сыйныпса, а моон сонгаар 10, 11, 12 класстар ажалдар апар болгай. Бичан канчаалар дүлөй чоруп чал келген тудум бергенде оор, Бичанга чыккан өөредилге яамызы бо школа-интернатке кичээлге салырын негеп келген деп хоолун башкы чугаалаан.

Чыдар шуужул эртинле, башкыны өөреникчилери доозуп үнүп, улус ажалга-айында үдүн кириштире бергенер. Чижээ, оон өөреникчин Галина Тудушовна Кара-Сал башкызы-биле чангыс школада эээн каш чыл ажалдап келген. Сергей Дембелер, Галина Сактар-оол дээди эртемниг башкылар. Алексей Чымба дээди эртемниг эмчи.

Владимир Дораштай Алдан-Маадыр атыг чүрт-шенинде музейини улуг эртем ажалдакчы.

БАШКЫ — КЫРГАН-АВА

АКША-ТӨГЕРИК ХОВАРТААНДА...

Республиканын ниши билгит школаларында өөредилге чыды орту эртин, чаксы болгаш чыгы дүшүналдар чооктурун башкылар коллективтери өөредилге чыдын чедипшениген доозарыне бугу күжүн үндүндүргөн. Оон-биле черелештир келир өөредилге чыдынга школыны амаарыштап белеткээр, септеге ажалдарын канчаар организастап дугайында чугаалар болган-на чок дыналыг турар апарган. Бо талазы-биле интерньюну бистин корреспондентис Кежи-оол ЧӨРЕВЕ Шаган-Аргынны № 1 школанын директору В. В. МАРЕВТИН алган.

Маадыр, профессор В. Л. Лангын бистин школанын компьютер класын дериинге болу дуадашкан. Владимир Лаврентьевич-биле харылаа-мыс ам-лаа бижым. Өөреникчилеринин эртем-билгилге синулулу аажок. Дыка хей доозучуларымыс чыл-дугайна чүрттүг дээди болгаш оитумак өөредилге черлеринге шыгалтааларын чедипшениген дужаап турары оон бир көсүк херечин деп санап турар бис. Школавыста узаткан хуннуг бакчулук, интернет база бар.

Чоокта чаа үнген «Шын» солунга параттыган «Ындыг кончуг бай бис бе?» деп

«Чытталып» кезип турар апарган... Силерин оонар чеп. Директор хамык чүвени хынаар, акша-төгерикти шын чарыгдар ажурлуп. Бичанла-даа сметала көрдүнгөн сан-түн келерге эээн боор-дур. Биске, школага сая-сая акша келер болгай. Эрткен чыдын чыгып кириер кол шугум удеги бэрте, кожуун чагырганын дарины К. Т. Кууларга кирип турар чеди сая чартык акша илеп аллам. Бичанга эрге-чарыгара-даа кер, район-ла херек апарганга дуза-даа бээр-дир. Динарларга школа бугурун бо-тускайлап болдулар, бүхүн чарыгдалып хынаар, сайгарар ажурлуп. Школа директорлары төптүкчү бугагаларыже көрүп алгаш оруп берген. Устук яамыла база ыныг. Бичанга бугагалар чүвү күзөлдөр, ынаар хамык акша хингилни кире бэрзинг фактылары бар, бирин-дара мафия безин оон

эвес болгаш ол агажы кирер хонум чок ийин. Чүге дээрже бир черден бараан салып алгаш, өске черге барып улуг өртөкке садарга, чүвү эккизи? Өөреникчилерин багай чүвөгө өөредип хонум чок. Эрткен-билгилге, культурул кижилер кылдыр өөредип, кижилер дээди кемсепип турар бис.

«Акша-төгерик аажок эвезип боорга, үргүчү деленил-ле чоруп силер бе?» Кайып-на холювсу сулу алгаш деленил чоруп ийик бис эан. Хайдынын чорупу дээди ажырабас боор. Интернаттыг стеновазындай алы-чөм артынчымын буданавай хаван оолдары азырап алдымыс. Оларын 70-80 килограмм кылдыр кемсеп чегме ажылаар бис. Камнаттыг акша-төгерикти ажалгаар чедипшениген, Эрткен сонгулалаада школыны ажалгаар база белдире. Ол дээш чөв мун рубль алдымыс. Ол акша-биле шала

ЧИДИП БАР ЧЫДАР

Ажал-ижим аайы-биле эскерип чорурумга сөөлүгү уелерде укур-утказы бидинмес фамилиялар хей-биле тыптып кээп, а чоруп тыва фамилиялар чидип бар чыдыр. Богаан-болуп келеш шуут байгаар кижилер мен. Азы амгы мода ыныг чүве бе? Болуңу күзепи-лаа болза, төөгү черде кагдынмас эвес чүве бе?

Чараш эвес, та калдыг дилдер холуп каан фамилиялар чүве. Чижээ, Тес-Хем кожуунда үнген хей, утга чок фамилиялар Тыва иштин чок фамилиялар чидип бар чыдыр. Сенди, Баткар, Нангар, Лангын, Сувадипи, Марчан, Оолаа, Сират, Сагааны, Шаравин, Араана, Эдем, Дюндүл, Дойнуур, Себенек, Минтей, Довут, Айныкы, Шагаачи, Чанарык, Яныч, Доспап дээш-ле баар. Кады ажалдап турган хамаатты улус орустарга чүвү дээш уткамыгыл дээрсе, чүвү-да дээр айын-тыпайы, чүвү эгин кыдыр-дир бис. Оларын хей кезин тыва дылга таарышпас-тыр. Адыг тыва дылдыкты хойткаптал алганымыс түнели ол кылдыр болуп чор мен.

Чок, Шаандагы эрги фамилиялар аргы. Бизда хир чок. Шуугу уткамыг, аяныг. Шакиндыг «бокут» фамилияларын кайыш тып ап турар улус боор, азы паспорт отолуңу улугу ычарар сумелен турар бе? Силерин Оюн, Чооду, Соян деп фамилиялар нар чүге чидип бар чыдары о? Эраин кожуунда оон-даа дора боор деп болду мен. Келир уде ажа-төдүлүрге чингине тыва фамилиялар чүвү чүге артырып бербес деп болуп алганынар о. Бир эвес моон сонгаар ынаар уламчылап болза, тыва фамилиялар шуугу-ла илде бээр-дир. Фамилия алазынды, не-зелин алар-ды эвес чүве бе? Чөдө ыныч монгуштар, ооржактар, приттер, түштер, кууларлар, соянар, чоодулар, туматтар, кыргыстар, болгаш оон-лаа эске чараш фамилияларын чидир-бейн документ бузурунге хевээр ажалгаар чорурун күзээр-дир мен. Тываларын «орусчулук» турган уелерин бака салдыр ол шыккалар. Моон сонгаар тыва фамилияларын кымын кайы-даа кожуунда чүрттап турары хамык чокка хевээр артырар дээш чүткүлдүг болуп көрээр-дир.

БИЧИН ЧОРААН ЧЫЛДАРЫМ УЛУГ-ЧАЙЛАГ

Ак-Хорум тайгазындан болдуга дыйлап-дыйлап, ээр-мыгар орукту шоолуг эвес бичин суу-биле арай боорда үндүрүп алгаш, улуг акыллары болуп улуг, биче Цыргакыларын ачы-буяныг, ат-суурагыг бай Хемчикке чара чүткүп, терен суун дуктуру-лап бадып чыдары. Маажалык агып кирген, чачы чарбаанда дуруна бичин чайлаг суузи кире бээр чезинг өөдүгү хемчиги оон унуга чүрттап чорашан чон «Дайыр-Шем» деп адал алган. Учу кыска боорла-ла ычарар адалан боор о.

Мэни кижиле болуп төртүтүнгөш, төк кээп доош-ле эи баштай довураан дораан баскан черини Улуг-Чайлаг деп алаар болган. Ол дээрже Дайыр-Шемини ол-бо талазында шоолуг эвес, бичин ажал чөдөр-дир ийин. Ол хемини шаа-биле алдырга, элээн дөргөм ажал боорга ынааран чүвө ийикке, азы шоолуг хонши чок болган ужурунда хемини үнүп чүрттап чон чайын анаа чайлаглап, чангыс черге, хемини ол-бо талазынга, мыгыр-таштар хонуп алдыр, өг-

Чогаалчы болгаш үе

боор. Менден үш хар улуг акым бар. Дүгүн чыгыткаш, сивирип каапкан, оон эттээн кончуг холан-сарыг өшкү кежиен дараар хензиг ырыктаашты акымга кедрип каан. Кожамыс өлгөрин мен шыкша оолдары шуут шалдап халчып турар. Бичанга мен база тоовас мен. Хүн херелинге болгаш салган-сарыгга хүлдер дег хурен өнүгү апарган оолдар хулдус эинде Дайыр-Шемини сууну ол-бо талазында элзениге андаштанып, сүже кире халышкан, шап-тынып ал, оон база-ла дедир ийи элзениге келеш кургартынып чыдып, амрап турар ийик бис бе. Сагыш салыр чүвө чок амыдырал деп чүвө оло боор о. Биздегү үем сактымыга чангыс хун-биле деленил эрте берген болган, ону болуп мен эскербейн баган-дур мен ийин.

Мен дээрже Улуг-Чайлагта айналар-ла амыр-шелен чүрттап турар бис деп болду турган мен. Улуг акым Санчат калчан кара казырамы мурун алгаш, убуларавыстын хей-бирээзи-биле калгай чурттап. Мен оон соондан алаарга, мен дээрже чүвө бис. Биз ады өнүгү хон калыктарга хун дээрже элзенил-ле каар. Чангыс кижини хей хойлуп чангыс доош канчал күш чедер. Аалыктын хей хон хунуну-ле ийи-үш оолдар азы чүрттап демнежип кадарар түвө чораш.

Улуг-Чайлаг-даа, шынан-ла, кончуг каас чараш бойдусчурумалдыг чер. Хемини үнүп кар-өк шивилер хаажылаан. Оон ындаын чүгле угаан кирип, улуг кижиле апарган билин каан мен.

Чайын изиг хөлени эрти дүндөлдө арай сооп, эрт соок шалы-лаа дужуп тура апарган, Бичан Дайыр-Шемини сууну элзенинге андаштаным, оон изинге хаартып, текпеленин чыдар чүвө кайла боор ийик. Өшкү кижилден дараан, лат-ла элзеп, элзенин чеккен, чамык черлерин дугу тазартып чүвү калган, өскө-сөлдөр чүвү чакта эттеп, кезжөлдө чүвү чыныгы салып алдыр апарган мен. Эрткен өткө сийндр чыкка дөргөлдөр, чок болза бичка төвөр.

Бир эртен, та канчал ычтал маалыкын берген оон ийик элзенин изип турган боор, бооум оон кайып билер ийик мен. Самдал чучуан-лаа кетпейн өгдөн үч болуп кээп-тир мен. Авам бир хонунда хөкөктө сүттүг шай, а өске ховулада тоскарап тудуп алган даштын бо тур. Мен көрүп кааш алдыра берди.

— Бо канчал доимас апарган оон, олгум. Дедир кире өшкү кежи багай чичаан келип ол. Олгумуну кезжээп аайдыг эвес, Че, дүрген кий,

— Ой, эже! Бажынын изин оло олгум? Канчал барганын ол? Дүрген эскер кир. Бажын аарып тур бе? Бажын изип ол-ла. Канчал барганы ол бо болдуңу...

— Ой, эже! Бажынын изин оло олгум? Канчал барганын ол? Дүрген эскер кир. Бажын аарып тур бе? Бажын изип ол-ла. Канчал барганы ол бо болдуңу...

— Ой, эже! Бажынын изин оло олгум? Канчал барганын ол? Дүрген эскер кир. Бажын аарып тур бе? Бажын изип ол-ла. Канчал барганы ол бо болдуңу...

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Належда КУУЛАР. Кызыл хоорай.

Хоочун спортчунун сактыышкыны ХҮРЕШКЕНИМНИН 50 ЧЫЛЫ

Бичан 1942 чылдың күзүндө Кызылдын № 2 ортумак школындагы ийн чыл хуусаалыг көдээ ажилдагы школаны ажиттырган. Адаа зоотехник, мал эмчизи, бухгалтер, агроном дээш салбарлар турган. Ону доокаш тускай ортумак эртемниш кадрлар болуп үнер. Бистерни сагаартан алаткан орус башкылар өөредип турган чүс. Ийни өөредилге чындаа доозар бистин курсту Чөөн-Хемчик кожуунун Тесе-Хаптага көдээ ажил-агынның дүржүлгө сташыагында чедире берген. Адаа башкылардыс калы барган. 1944 чылдың июнь айның эгезинде ук школына доокшак, тускай ортумак эртемниш агрономнар болуп, дипломнарны алган, ажилдап үндүвүс.

Бичаарда тускай эртемниг тыс кадрлар ТАР-га чугула херек турган. Монгуш Достак-оол, Маады Давадор, Александр Шаалы дээш, чээрби ажитт кийи ол школына доокшак ажилдагы яаманы Тесе-Хем кожуунга барып ажилдаары биле чоруткан. 1944 чылдың алды айның ортан үезинде бээр агроном болуп ажилдап берген мен. Ол чылдан бээр хурейни эгезинде бээр 60, 1994 чылда 50 чыл болуру сактып бижип оларарым 60. Кожуунун шыырак мөгелерини сагына кирип, Чооду Маадыр-оол, Кескир-оол, Шавы-Хуурак дээш өскөдө ат-сугарыг мөгелер биле атчыр-даачыр тутуч, шугул эгезлэн мен. Эи ылангыя Чооду Маадыр-оол оң, солагай буттан төс бергенде, хурейни турган мөгелери чеге дегбейн баар, кайгамчык-ла кашпагай кийи. Бичан 19 хар чегекел турган мен. Кызылдын № 2 каттыккан ортумак школының баазаныга долейбол, тыва хурей, хаак, чик атлетика секшлаларыга киржин тургаш, спортка хандыкшаан мен.

Ук кожуунга, Самагалдайга 1947 чылда чедир агрономнап ажилдааш, аары-арыкыкка таварышкан, ук ажилымдан халашкан, Кызылга сегип, этингеш, ол хевээр хоорайга ажилдап бердим. Уругларым «Сылдысчыгаш» солуна ажилдап кирдим. 1947 чылдан бээр спортке хандыкшып эгездим. Хоорайның хол бөмбүүнүн шилдик команданын кижигуну болдум.

Чик атлетика, хаак дээш, спорттун хей хевирлеринге киржирге, үе-шак чедишес, бачымна болур чүсө чорашан. Бичаала-даа киржин турар хевирлерини кайзына-даа багай өзс үнелелерин бээрге, соунургал улам өзөр чорду.

Спортка мындаг аялыг багай өзс түнелдер ажилда база илгини бээр чорашан. Бичаала-даа мындаг элден чүсө таварышкан мен. Спортка баштайгы чедикширини чедип алтырмак, мени кескип кижини огду дээш кызыл эгезлэн, Атам Оюн Тактал-кескип шаанда Тывага феодалдыг үдө болууну чагыра-сынга ноянга бараан болуп, Моолга барып, эки хурешкеш кээрге, ядым аратка кескип деп шол атты тывыскан чүсө тур. Ол дээш мени ажилга өөдөлтпейн, 1949 чылда комсомол кезигүүндөн, «Сылдысчыгаш» солуи редакциясында үндүр сывартаан, Канаа-даа ажилдап тургаш, ол чылдарда кайы-бир дээш өөредилге чедиринге өөренип чалаан мен. Спортку чедикшириниң ачызынан «е-же-даа» кызарга, бугуруге чедиринге кызыкмак ажилдап, чоңунуң аны-хавылазы биле ажирайбын барган мен.

1950 чылда Кызылдын типографияга коркерталап ажилдаашаан, тыва хурешке үрүлгү белеткинди, ажилдап дашкаар хостуг шактарында чугле спорт кылды турган мен. Ол үеде республика типографияның кол-лективинге багай өзс спортчулар турган. Ылангыя Андриан Фридриков, Леонид Санников, Александр Ткачев, Владимир Горбунов дээш өскө-даа шыырак күш-куль-туржулар анаа хамааржыр. Спорттун аныз-буру хевирлеринге хоорайның бири чери дээш маргылаалаарга бистин командасы үрүлгү киржи болгаш шааналыг чедирин чыгыс улаа өзс ап көстөн. Эи ылангыя, хол бөмбүүнге республиканың бири чери дээш маргылаалаа 50 чылдар үезинде бистин типография командасы бири чери элээн үенис база бар. Бичаарда бистин командасы «Металлург» деп адаар турган.

Тыва хурешке 50 чылдарын үезинде шору хурейни апарган мен. Бичаарда спорттун национал хевирлеринге баштай районнарнн спартакиа-

далары болуп эртер, анаа шилиттинген азы шылгараан күш-культурулар кожуунун спортку адын камгаалап, республикага болур спартакиадага кээп киржири чачыл болган чүсө. Республика спартакиадазы үзүлүг уруг байларла, хей кичи анаа киржин, массалыг болуп эртин турган.

Ол үеде Тывага ат-сугарыг шыырак мөгелерден Чөөн-Хемчиктен Сат Комбу, О. К. Байыр-Белек, Куулар Дооло, Сат Доруг-оол, Овурден Ш. Доржуг, Сүт-Хөлден Сарыглар Семис-оол, Ооржак Алыш-оол, Сарыглар Ашак-оол, Барын-Хемчиктен Сарыглар Дуктуг-Ары, Сергеш-ийи, В. Крипан, Улуг-Хемден Т. Бегиз-Хуурак, Монгуш-оол Биче-оол, Кызылдан Куулар Даржаа, Намчилов, Монгуш Тукар дээш, кымырны алап болбас деп Ийн-чүш хур үрүлгүндө национал спорттун чыгыш спартакиадазын эртин турган ам сактып кээрге солуна.

1960 чылда ол улуг хемчээлдик спартакиада Кызылдын культураның болгаш дышта-ыланың Гастело аттыг париганың «Хуреш» стадионга болуп эрген. Анаа дерт деши айы-биле хуреш болган. Мен аар деңизге хуреш-тин. Мэн деңизге Чөөн-Хемчиктен Сат Комбу, Барын-Хемчиктен Сарыглар Дуктуг-Ары, Владимир Крипан суглар хурешкен. Ол хурешке чедикшириниң хурешкеш, шугул үндүм. Оон сөөлүндө тулган кемпюн ат дээш хурешке шугулган, ол чылдан тулган кемпюн болуп үндүм. Ол чылын май 1-ини, Тилелге хуңеринде болгудуан хурештерге база шүүлдүм.

1962 чылда республиканың күш-культура болгаш спорт комитетинин оралакчы даргазы тургаш, «Шан» солуи редакцияның шааналы дээш баштайгы болган маргылаа-га хурешкеш, бо солуунуң баштайгы чемпиону база болдум. Хурейни чорашан чылдарымнн шугузуан чып бижир дээр болза, номучууга солуи өзсө, мактангышкын болу бээр деп болал оор мен. Бичаангаш кол-коруун соунургаттым. 1960 чылдан спартакиадазын сөөлдүс республиканың шилдик команданың четчелен тургускаш, чартык ай спортку

бетлекелди эрттирген. Анаа мэн деңизге Комбу, Дуктуг-Ары үжээлэ спортку бетлекелди эрттиргенистин сөөлдүндө, менээ Улан-Удге болур национал спорттун спартакиадазына барып киржири эргени берген. Анаа киржин чораша багай өзс түнелдик чыпк келден мен.

1964 чылда Тываның Совет Эвилелинге каттыкшаның 20 чыл байырлаан Кызылга улуг байырлап кылдыр эрттирген. Чүгдө спортку маргылаалаар өзсө, харын культураның яныз-буру хевирлеринге улуг көргүзүлгө «Совет Тываның беш-чак» стадионга болуп эртин берген. Анаа чалаткан сугарыг артистерден ангада, СӨР-нн улустун артизи Владимир Оскал-оолдун цирк артистери база чаладып келген. Бис анаа дерт мөгө чирк артистери-биле калы тыва хуреш талазы-биле база көргүзүг хурешке кириштыс. Ол улуг байырлаага 128 мөгө хуреш-кеш сугарыг республикага каш дашкыр шугул чорашан хоочун мөгө Сарыглар Семис-оолга таварып бергеш, чан башташ октадым. Ол дээш мурунда оон-биле улуг хуреш чораш, октагыгар улугдарымнын бирээзин негеп алганым ол. Улуг хурешке дерт мөгөге чедир хурешкеш, оон-биле хурештирип катганым ол.

1977 чылда 50 хардан өрү назылыг 32 мөгенин хурейни партияң хуреш стадионунга болган. Анаа үшкү-дөрткү черин М. Аскров-биле үлештивис. Тукар шугулган, Намчилов үжүрүлешкен чүсө. Оон эгезлэш, хар-назын ула-дашп, хурештээм мен. Бичаангаш хурейни эгезлээ минимин 50 чыл болган. 20 чыл ажыг хурешкемни сактып, номучууга соунургаттым.

Сөөлүг чылдарда Кызылга болгудуан хурештерин үрүлгү көрүп, анык мөгелерини хурейни соунургал көр-дүр мен. Эи ылангыя Аис, Владимир Монгуш алышкыларын, Маадыр Монгуш, Бегедей Кужугет болгаш өскө-келерин-даа эрес-кашпагай хурейни көргөш, шаанда хурей чорашанын сактып, хоочун мөгелерини сагалы бар деп чүсө чоргарларнн чедикширин мен. Оларын мөгө ат-алдары чүгдө республикага алаан өзсө, харын Моолдан бээр сугаржаанын кым магадалаа боор. Бо бизжэн материалым түнелинде анык мөгелерге спортку чедикши-кисилери кувезишаан, өскөөр бундубайн, ылап эки спортку бетлекелди хурейни чоруун иделгем.

1962 чылда республиканың күш-культура болгаш спорт комитетинин оралакчы даргазы тургаш, «Шан» солуи редакцияның шааналы дээш баштайгы болган маргылаа-га хурешкеш, бо солуунуң баштайгы чемпиону база болдум. Хурейни чорашан чылдарымнн шугузуан чып бижир дээр болза, номучууга солуи өзсө, мактангышкын болу бээр деп болал оор мен. Бичаангаш кол-коруун соунургаттым. 1960 чылдан спартакиадазын сөөлдүс республиканың шилдик команданың четчелен тургускаш, чартык ай спортку

Алексей КУМАЯК.
Хоочун спортку.

Эргим инак ачавыс, акывыс, улус өөредилгезиниң тергини Монгуш Очурович ДАМДЫНЧАП бөгүн, март 15-те төрүттүнген. Ол дертен ажыг чылдарын иштинде улус өөредилгезинин шугумунда ажилдап турар. Эге школаларга математика болгаш физика талазы-биле өөредилге номнарнын болгаш хей санныг эртем ажилдарнын автоу. Ол анык-чалы чылдарында-ла Улуг-Хем кожуунун Хендерге, Чааты школаларын, оон соонда Кызылдын № 2 школанын директору бооп база мурундагы чырыдышкын яамызын сайланын оралакчызында-даа ажилдап чорашан. Ол ам пенсияда-ла болза, республиканың Башкылар билин бедилер институтун күш-ажыл өөредилгезинин кабинетинин эгезлекчизине ажилдап турар.

Бичаангаш инак ачавыска болгаш улуг акывыска төрүттүнгөн хуңүлө бугу-ле эки күлдөсөни күздөвис.

Өөнүң ээси Апыш Тирый-ооловна, уруглары Саха, Люба, Вера, дүңмазы Өлзей-оол.

Бо хуңерде бистин аавыс Чудур Шактаровна ХОВАЛЫГ 60 харлап турар. Ол шык ачавыс Чылбак Сарыг-оолович ХОВАЛЫГ 64 харлап турар. Бистин ала, невис анык чылдарында-на эгезлэш, хуңдугу алыштылажы үнүжүге чедир Бора-Тайга ортумак школының коллективинге ажилдап келгенер. Оларга көк ыт чындаа кан деп калкыштыды, хей-хей чедикширини күздөвис. Ала, невини төрүттүнгөн хуңун таварыштыр даразында олуругларны «Шанын» Чүгүмүзү чараш.

Чурттакалың Бора-Тайга. Чудур-биле Чылбак ийн Чуртталганын таваш салган.

Биле туткан хуңүндөн бээр, Уңен чылдын нуугу четкен. Уңен-кирген чоң көвей Уүле-херээ чөгүп бүткен.

Авам-биле аламга мен. Аас-кежик, кан деп калдык күзүп түр мен.

Уругларымнн болгаш төрелдериниң мурундап Людмила, Кежик иешкир.

Чарлалдар Бюрозу

«ОПТ болгаш РОЗНИЦА» АКЦИОНЕР НИИТИЛЕП эн эвээш мөөнөп садар өртектерге туду болгаш шилчидер төлөвир-биле даразында бараанарны сайгарып, садып турар:

- хоюг чигир, кг — 700 руб.
- кургаг дрозжи, кг — 4000 руб.
- хоюг кофе 1/200 г — 672 руб.
- грузин шай 1/200 г — 432 руб.
- чангыс хайындар савада
- грузин шай, 1/200 г — 324 руб.
- «Космос» сигареталар — 331 руб.
- «Беломорканал» папиростар — 126 руб.
- Кара перец, 1/75 г — 282 руб.
- «Смирновская» аржаан суу — 163 руб.
- «Экстра» дус — 103 руб.
- оттуг-гыш — 13 руб.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Калинин, 25, телефон 4-17-44.

«САЯН» САДЫГ БАЖЫНЫНДА

дүгелжилгенин алдын билектерин кирген. Хемчээлдери — 16,5-21,0. ТЕЛЕФОН № 2-26-64.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ МЕДИЦИНА ПРОФИЛАКТИКАЗЫНЫҢ ТӨВҮ

«Кадкышылды комплекстиг быжыглары» деп темалы семинарын 1994 чылдын март 25-тен 30-ге чедир эрттирерин дындадып түр.

ПРОГРАММАДА:

ребефинг, массажтыг чамдык хевирлери, стресске үдүр программа, чөм чивей эмнээр, эмнедег аш-чөмөкчери, организмни арыгларынн яныз-буру хевирлери, үнотерпая (синдик-биле эмнээр) болгаш экиндинин өскө-даа айтыргалары. Ол шыкаш кижиниң бодунун иштиги куштерин ажиткаш, ажилдарынн, бодунун амдырал-чуртталгазын бугу деңизлерге тудуп — кадкышын байдалын экижилер хуула хевирини айтыргаларын шилтирээзинин аргаларын бээр холодолдунмаккы өөренири база анаа кирип турар. Семинар-практикум Москва хоорайда «Эмнээшкни» төвүнүн психолог-эмчизи, улусчу эмчи Т. Шульгина эрттирер.

Бижидер черин адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 10, телефон № 3-53-87.

ЗАЛ: «Кызыл шит» 9,30, 13,30, 17,30 шактарда; «Каратэ чемпиону» 11,30, 15,30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Арнэл» 13,00, 15,00, 17,00 шактарда. «ОТЧУГАШ»: № 132 кино-чындыг 9,00 шакта; «Изиг чыгуул» 10,30, 12,30, 14,30, 16,30, 18,30 шактарда.

Хуңдус 5—10, дагыг кожуунарга 3 градус чылдаг 2 градус чедир соор.

Кызылга онза өскөрлишкни чок агаар болуп, Хаттын кужу кошкаш.

Дүне 26—28, хуңдус 6—8 градус чедир соок болуп.

Ушкү хевирини агаары. Кадкы кошкаш кижилерге эмчиниң хайгааналы херек хун. Оруктарга кестүрү хун.

Агаарын температуразы дүне 27—29, дагыг кожуунарга 17—22 градус соок болуп.

Ульяна АРАКЧА-ВЕЛИЧКО

КИЛЧИСТЕР: ниитиле амдыралды — 3,34-19 3,34-98; телүпүр — 3,34-49 3,36-73 көдээ ажилдагы — 3,41-16; культуру үлүс өөредилгези болгаш чогаал — 3,39-15 мезелер болгаш спорт — 3,36-82; 3,34-57; очулга — 3,34-39 3,34-93; чагаа — 3,39-03; корректорлар — 3,41-23 үндүрүкчүлөр — 2,27-41; солуи келбейн барганда — 3,57-99 3,14-94; бухгалтерлер — 3,37-11.

Валентина Достай-ооловна ДОЛУМАЖАП

1994 чылдын март 12-де үр болгаш аар арааныннн соонда республиканың үлүс өөредилгезинин хоочуннарыннн бирээни, пенсионер Валентина Достай-ооловна Долумажап мөтөн.

В. Д. Долумажап 1926 чылда Барын-Хемчик кожуунун Ак сумузунга аат кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнгөн. Биче чажында ала-незинин ажилында дузалыг тургаш, Кызыл-Мажалык школында өөренип кирген. 1947 чылда Кызылдын № 2 школаның чедикшириниң доокшак, бодунун күш-ажылдыг ажил-чорудулгазын эгезлээ. Оон бээр-ле улус өөредилгезинин шүгүмүгө барык 40 чыл дүржүзүндө ажилдап, 1956 чылда Кызылга башкы институтун чүгдө 5 демлектер-биле доокшак, а 1965 чылда педагогика институтун доокшак.

Бо аразында ол Өвүр, Сүт-Хөл база Бай-Тайга районнага тыва дыл болгаш тыва литература база төгүтү башкызы өөредилге эгезлекчизи. Тээлинн № 1, № 2 школаларынн база аныктарынн кезекчи школаларынн директору болуп, аныктарын өөредип, кижизилеринге үлүг үлүг-хуңун салып келген. Анаа үлүс өөредилгезинин тергинин деп атты тывыскан Тыва АССР-нин Дээди Советинин Президиумунун Хуңдүлөп би-

жил-биле шайнаткан. Ленинн юбилей база «Күш-ажылдыг хоочун» медальдарын эдилекчизи.

СЭПК Бай-Тайга райкомунн пропаганда болгаш агитация килдизинин эгезлекчизинге үлүс депутаттары Тээли көдээ Советинин даргазында ажилдап турган.

В. Д. Долумажап кыла-даа ажилдап турган, чүткүлүгү, бедик харыскагалыны, организмниң чоруун көргүзүп келген, ыңчангаш ол өөреникчилериниң база чоңун хуңдүкелдин чаалап алган. Ак сеткилди, кижилерге кижээлгелди, бедик культураны болгаш билигди, төлөттиг ажилдакчы кылдыр бодун көргүскөн. Бодунун байлак дүржүлгезин калы ажилдап турган өш-өөрүнге, аныктарга күзелдин-биле дамчыдып берип чорашан. Ажилга инак, хей-ининини херээ дээш харыскагалы болгаш-биле ол пенсияге үнгеш-даа, башкылар, республиканың чурттинчилел музейин ажилдап чораш.

В. Д. Долумажап өг-бүлезин төлөттиг эвээ, хей үлүгүг, сагыш човангыг не чораш.

Валентина Достай-ооловна Долумажаптың турскал бистин чүрөктеринге кезээде артап.

Бөлүк өөрү.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ИХМ-НИН КЛУБУНГА

1994 чылдын март 17-де 14.00 шакта ИХМ-ниң Хоочуннар чөвүделениннн отчөт-сонгудалыг хуралы болуп.

Иштиги херектер органарының бугу хоочуннарын анаа кээп киржиниче чалап түр бис.

ИХМ Хоочуннарыннн чөвүделе.

КЫЗЫЛДЫҢ ТЕЛЕФОН-ТЕЛЕГРАФ СТАНЦИЯЗЫ

Российннн өскө чедиринде харылаажырыннн чүрүм «8» санын долгаан соонда, Кызылдын 394 санын чыгаш, мынаар дараалаштыр долгаар:

Самгалдай	238-XXXX
Чалаана	234-XXXX
Шагаан-Арм	236-XXXX
Бай-Хаак	237-XXXX
Кара-Хаак	222-916XX
Элегес-Акс	222-93XXX

Кызыл хоорайдан болгаш Кара-Хем суурьин долгап харылаажыра, баштай «8»-ти долгаан соонда, үзүктелешкни чок мезээ диниң чыгар, чыыр саннар болза:

Самгалдай	38-XXXX
Чалаана	34-XXXX
Шагаан-Арм	36-XXXX
Бай-Хаак	37-XXXX
Кара-Хаак	22916XX
Элегес-Акс	22-93XXX

Амгы үеде «07» саныг чыгыг системазын бугулар Моолдун Улаангом хоорай-биле телефон харылаазын база ажиткан.

Чугаалажылганы 30 минута иштинде улап бээр.

КЫЗЫЛДЫҢ ТЕЛЕФОН-ТЕЛЕГРАФ СТАНЦИЯЗЫ

чурттакчыларга, бугурулгелерге, организацияларга болгаш албан чедиринге «8» санын дамчытыр автоматтыг телефон харылаазы-биле Тыва Республиканың кымыгарыннн даштында Хамаарышса куруслериннн кымыгарыннн иштинде калдыг-даа чедер-биле чугаалажыг телефон харылаазыннн улап кааны «Искра-2» телефон четкизинин абонентизи болурун сумелет турар. Ол шыкаш электронтуг санажылга машиналарына болгаш модемдерге-даа улап болурунун аргазы база бар.

Ажил үезинде айтырып, долгаар телефоннар № 8.74-75, 3-49-80 азы адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 156, 2-ги каът, кабинет № 215.

Бай-Тайга кожуун чыгыргазы, Тээли суму чыгыргазы, Бай-Тайга кожуун чыгыргазыннн үлүс өөредилге килдизин, Тээлинн № 1 ортумак школының дирекциязы республиканың эн хоочун башкыларынын бирээни, үлүс өөредилгезинин тергиниң

Валентина Достай-ооловна ДОЛУМАЖАПТЫН

үр болгаш аар арааныннн сөөлүнде, 68 харлап чораш, 1994 чылдын март 12-де мөөнээнин дугайын дыңатпшышаан, төрелдеринге болгаш чок кижилеринге хапы кажымдалын илергейдел түр.

«Тыва аортоорук» бугурулгө каттыгышкын Тесе-Хем кожуунуннн орук чедириннн хоочун тракторизин Сергей Союнов ИМАЖАПТЫН

үр болгаш аар арааныннн соонда, мөөнээни дыңатпшышаан, мөөнээ кижиниң өг-бүлезинге, үрүлгелерини хапы кажымдалды илергейдел түр.

АГАР САНЫ: «Тыва сонбана» № 363505.

СПОРТ ШӨЛҮНДЕ — УДУРТУКЧУЛАР

Сөөлүг чылдарда республиканың хоорай, суурларында болуп эртин турар күш-культура болгаш спорт хемчелеринге аныктарыннн аныгыда, хоочуннар база доокшак киржин, бот-боттарынын аразынга спортку мөөрейлериннн организастан, анаа илдепелни-биле киржин турар. Өртөк-чүн углаткан, ашк-тегерик тывылбас-даа болза, арга-курал-вырларын дилеп, кижилерин дээш үезин чөм ажиткаары дээш ажилдап кылдынып турары өөрүнүгү.

Кызыл хоорай чыгыргазыннн спорт комитетин бодунун ажил-чорудулгазында чаа чүдүлдерин тыш, чогаалдык арга-биле ажилдаар дээш хемчелериннн ап турар апарган. Моон мурунда үезилде спортку маргылаалаарга чүгдө аныктар колдуунаа киржин турган болгай. Бо уаадаа удуртукчулар аразына спортку оюнарны багай өзс организастан эрттирген. Оон кол сурдугазы—удуртукчуларнын боттары күш-культура болгаш спортке хаара тудары, оларын кадкышылды быжыгаш, ажилдаар аргашинээ бөдидип, олче аныктарын эвилдеп, үдөгөр көргүзери болуп турар.

Кызыл хоорайнын спорт комплекзинге болуп эртен ол маргылаалаарга Тыва Республиканың президент ашпа-радиннн, Чаактын, Дээди Хуралдын болгаш Кызыл хоорай чыгыргазыннн командалары киржишкен. Бо дээрге спорт болгаш күш-культурага шоолуг киржинтер аргазы

чок, ажил-үдээди дүн-хүн чок даргалар-дыр дээрин чон бижир болгай. Оларга кадкышылды быжыгашп, спортку оюнарна киржири кончуг чугула. Спорт болгаш күш-культура чүгдө кадкышылды быжыгашырында аныгыда, кижиниң ажилдаар аргашинээ бедилер, тура-соруун хөөн кирип болгай.

Спорт комплекзинге болган маргылаалаарыннн прудаммазында элээн кич чүдүлдер кирген. Ол дээрге мичил эстафета, дээрбөкчө мичил киир октаары, баскетбол, волейбол болгаш канат тырттары-дыр.

Маргыладалар мичил эстафетадан эгезлэн. Тускай программа-биле чогаалдык кылдыгаш бо старттарга Кызыл хоорай чыгыргазыннн командалары кашпагай чоруун көргүзүп, өскөлери мурунаан. Оон соонда баскетбол дээрбөкчө мөгөк октаарыннн маргыладалары улашкан. Манза кайы-даа командалык талазында онза улуг ыгнал чок болган. Командаларынн алган саннары барык деп болуп доозулан.</